

**ДЕМОГРАФІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА □ ВРЕЙСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ
ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ У 1861-1914 РР.**

Тривалий пошук українським народом власної національної ідентифікації проходив низку етапів та шляхів. Важливою складовою цього процесу стало спілкування українців з представниками інших етносів: росіянами, євреями, поляками, вірменами, німцями, чехами, ромами та ін. Сприйняття євреїв українцями формувалось в конкретних історичних умовах, визначалось їх соціальним статусом та побутовим і культурним життям. Однак, незнання історії може призвести до необ'єктивного трактування ментальності, поведінки, характеру, способу життя представників єврейського народу.

Окрім того, актуальність теми зумовлюється посиленням уваги дослідників до проблем етнічної історії євреїв та міжетнічного спілкування, і в цьому контексті до переосмислення наявної історіографічної та джерельної бази; важливістю дослідження цієї теми в плані оптимізації сучасних міжетнічних взаємин.

Закономірно, що ці питання в час розвитку оновленої державності України дедалі більше стають предметом дослідження вчених. Окремі аспекти даного питання висвітлено у працях Л. Фінберга, В. Любченка та ін. [5-6], М.Бармака [1], А.Бородія [3].

Об'єктом дослідження виступає демографічна характеристика єврейського населення Правобережної України протягом 1861-1914 рр.

Предметом є статистичні дані Російської імперії, які стосувались єврейського населення.

Євреї є одним із найдавніших етносів, які проживають на українських землях. Перша хвиля заселення земель Східної Європи євреями почалася ще у дохристиянські часи. Їхні громади існували у Київській Русі в X-XIII ст. На територію Волині євреї прибували із Хозарії, а з початку XIII ст. – із країн Західної Європи, зокрема Німеччини.

Виключно єврейські поселення, зокрема на Волині, почали створюватися у XIV ст. переважно вихідцями з Литви. Після укладення Люблінської унії у 1569 р. значана кількість євреїв мігрувала з території польських земель на волинські землі, які увійшли до складу Речі Посполитої. Економічна діяльність євреїв зосереджувалася переважно в торгівельно-посередницькій сфері, оренді, землеробстві та ремісництві [1, с. 114].

На території Волинського, Подільського, Брацлавського та Київського воєводств проживало 1 млн. 200 тис. євреїв (9% від загальної кількості мешканців краю). За офіційними державними документами 64779 осіб вважалися міщанами, 1121 купцями. Близько 60 тис. єврейських родин (майже 650 тис. осіб) проживали у селах, переважна більшість із них займалася землеробством. Отже, на землях, які після поділів Речі Посполитої відійшли до Російської імперії, проживала значна кількість єврейського населення.

У зв'язку з цим виникла необхідність на державному рівні вирішувати питання євреїв, визначати їхній правовий статус, місця проживання і напрями життєдіяльності. Зрештою, небажання царської влади дозволити євреями оселятись по всій території імперії в кінцевому рахунку привело до формування смуги осілості, становлення й утвердження якої відбувалося у своєрідних соціально-економічних умовах.

Землі Правобережної України до кінця XIX ст. залишалися територією, на якій зосередилася чи не найбільша група східноєвропейських євреїв-ашкенази. Вони відзначались освіченістю, серед них були торговці, ремісники високої кваліфікації, чимало займалося хліборобством.

Ашкенази — термін, що позначав у середньовічній єврейській літературі євреїв, які проживали на Рейні, а відтак в усіх германських землях загалом. Хоча слово «ашкеназ» на івриті означає «Германія», поняття «ашкенази» стосується всіх євреїв – вихідців з Європи. «...І було між ісмаїльтянами й персами в ту пору, і були розгромлені перси ними (арабами), і падали вони під їх ноги, і рятувалися втечею численні євреї з країни Парас, як від меча, і рухалися вони від племені до племені, від держави до іншого народу і прибули у країну Русію й землю Ашкеназ та Швецію і знайшли там багато євреїв...». Авторство тексту приписується відомому хроністу й лікарю Йосифу бен Ісгошуа Га-Когену, що жив у XVI ст., але мав у своєму розпорядженні більш ранній рукопис.

Сьогодні до ашкеназів відносять всю ту частину єврейського народу, яка належить до цього соціального й культурного комплексу.

Колишні польські євреї становили ядро єврейства Правобережжя України. Їхні суспільно-економічне становище і побут були зумовлені особливостями, які склалися на основі історичних традицій та законодавства польських урядових структур, і докорінно відрізнялися від суспільно-економічного становища та побуту євреїв Лівобережжя. Ці відмінні риси тією чи іншою мірою відбивались на подальшому існуванні євреїв у Російській державі [1, с. 115].

Оскільки серед населення тогочасної Російської імперії з'явилася етнічна група, яка була не лише великою за чисельністю, а й кардинально відмінною від інших етносів, то справедливими є слова російського історика С.А.Бершадського, який відзначав, що приєднання українських земель Речі Посполитої поставило перед російським урядом зовсім нове для нього єврейське питання. «І насправді, і в Литві, і в Росії були поміщики і кріпаки, було напівземлеробське міське населення, було духовенство, але в Росії не було стану хоча б трохи схожого на євреїв» [2, с. 54]. Тобто, російський уряд змушений був вжити заходів для врегулювання інтеграції даного етносу в суспільно-політичне та господарське життя імперії.

23 грудня 1791 р. Катерина II своїм указом встановила територіальні межі постійного проживання євреїв. На початок XIX ст. до них входили Катеринославська, Херсонська, Таврійська, Київська, Волинська, Подільська, Чернігівська, Полтавська, Мінська, Віленська, Бессарабська, Астраханська та Кавказька губернії, а також Курляндія [1, с. 116].

Наступні закони стосовно євреїв видавалися, опираючись на указ, що встановлював „Смугу єврейської осілості” (варто зазначити, що власне така назва з'явилась пізніше), яку юридично підтвердили Положення про євреїв 1804 і 1835 рр.

Згідно з Положенням від 30 травня 1835 р. до „смуги осілості” в Україні увійшли Волинська, Подільська, Катеринославська, Київська (крім Києва), Херсонська (крім Миколаєва), Таврійська (крім Севастополя), Полтавська (крім козацьких та державних сіл) і Чернігівська губернії. Майже такою „смугою осілості” зберігалася до 1917 р. Єврейські мешканці в українських губерніях, що входили до смуги осілості, становили понад 8% від загальної кількості населення на цій території [1, с. 118].

Демографічна ситуація на території України суттєво змінилась внаслідок формування „смуги осілості”. В 30-ті рр. XIX ст. в українських губерніях Російської імперії мешкало понад 600 тис. євреїв, іще близько 270 тис. проживало в Галичині. Отож на українських землях у той час перебувало майже 40% загальної кількості євреїв, які мешкали в Східній Європі. В 50 – 80-ті рр. єврейське населення в Україні постійно зростало.

Демографічний «стрибок» відбувався не лише через переселення із західних губерній, а і внаслідок природного приросту, який у євреїв був вищим, ніж у представників інших національностей. Уже в 70-ті рр. XIX ст. регіонами найбільшої концентрації єврейського населення стали міста й невеликі містечка Правобережної України.

Саме у містечках кількість євреїв була найбільшою – 53% від загальної кількості населення. До прикладу, у містах їх кількість становила 39%, а у селах - 15% мешканців. На початку 80-х рр. XIX ст. в Україні остаточно сформувались основні регіони розселення євреїв. Найбільше євреїв нараховувалося у Подільській, Київській та Волинській губерніях – 1048 тис., там вони становили 14,9% загальної кількості населення губернії. Однією із основних причин стрімкого зростання єврейського населення на території Київської губернії стало переміщення представників цього етносу з прикордонних губерній, а також включення Бердичева, єврейське населення якого становило 86%, до складу Київської губернії. У Київській губернії в 1862 р. населення поділялось таким чином: православні – 1402404, іудеї – 247842, а також представники інших віросповідань [3, с.44].

Через суб'єктивні та об'єктивні причини упродовж XIX ст. у Волинській губернії відбувалося неухильне зростання чисельності міських євреїв. Уже в 60-х рр. у містах Волині на 100 жителів припадало 56,7 євреїв, а у Київській губернії 40,8. Населення всієї Волинської губернії у 1860 р. становило 1576765 осіб і поділялось на українців – 1 200 тис., євреїв – 190 тис.; значною також була частка росіян, білорусів, поляків, литовців, латишів. Поділ, відповідно до віросповідання, був такий: православних – 1206545, іудеїв – 189338 [3, с.44].

Національний склад повітових і заштатних міст Волинської губернії також відображав

значну кількість єврейського населення. Серед “єврейських” міст лідером був Бердичів 86%, далі Луцьк – близько 80%, Острог – майже 75%, Дубно – 70%, Рівне – 68%.

У 50–60-ті роки XIX ст. єврейське населення Правобережжя стабільно зростало. Так, у 1862 р. в Подільській губернії проживало 202 882 особи єврейської національності обох статей, що складало 11,23 % населення краю, а в 1866 р. вже – 209 137 осіб. Таким чином, чисельність єврейського населення за 4 роки зросла на 6 255 осіб.

В 1866 р. населення Подільської губернії складало 1 925 476 осіб і поділялось на православних – 1 470 359, іудеїв – 209 137 та представників інших чисельно менших конфесій [3, с.44–45].

Економіка нових територій, що ґрунтувалася на великій земельній оренді та торгівлі приморських міст, приваблювала євреїв з Білорусії й Литви.

Не всі євреї, що проживали в сільській місцевості, в силу різних обставин, займалися хліборобством. У 1870 р. у трьох Правобережних губерніях таких нараховувалося 20 665 осіб. Так, у 1872 р. у Правобережній Україні за галузями занять єврейське населення приблизно поділялось таким чином:

- 230 тис. становили дрібні торговці та шинкарі,
- 160 тис. – ремісники;
- 86 тис. – службовці;
- 72 тис. – власники та орендарі маєтків поміщиків, оптові купці, посередники;
- 60 тис. – вчителі та духовенство;
- 20 тис. – особи без певного виду діяльності [3, с.46].

Вид діяльності	Відсоток від загальної чисельності
Торгівельна діяльність	40%
Ремісництво	30%
Інтелігенція, чиновники	16%
Посередницька діяльність	10%
Особі без певного виду діяльності	4%

Отже, близько 40 % євреїв були зайняті торговельною діяльністю, до 30 % – ремісничою, 10 % – посередницькою і ще 20 % – це інтелігенція, чиновники, особи без певних занять та інші.

Варто зазначити, що основні структурні риси єврейського населення на території України формувалися під впливом політики царського уряду. Для прикладу: „Тимчасові правила” від 3 травня 1882 р. перейменували невеликі містечка в села, а містечками визнавали лише ті, де була міська міщанська управа та в яких стягувався податок з міського майна. Одночасно на містечкових євреїв, котрі через ухвалу закону перетворювались на сільських жителів, поширювалася велика кількість обмежень [5].

Отже, на початку 80-х рр. XIX ст. в Україні остаточно сформувалися основні регіони розселення іудеїв. У 1880 р. в українських губерніях „смуги осілості”, а також у Харківській губернії (а це 9 з 15 губерній Російської імперії, де мали дозвіл проживати іудеї) нараховувалося 1 млн 507 тис. євреїв. Таким чином, не дивлячись на утиски царського уряду, формування смуги осілості, а також на стійку тенденцію єврейського населення емігрувати за кордони імперії, в цілому чисельність євреїв невинно зростала.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бармак М. Німецьке, чеське та єврейське населення Волинської губернії (1796 – 1914 рр.) / М. Бармак. – Тернопіль : Богдан, 1999. – 208 с.
2. Бершадский С. Литовские евреи. История их юридического и общественного положения в Литве от Витовта до Люблинской унии. – СПб., 1883. – 236 с.
3. Бородій А. Євреї в аграрних відносинах на території Правобережної України у 1861 -1914 рр.: дис. ...канд.іст.наук: 07.00.01 / Бородій Андрій Іванович; Кам’янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. – Кам’янець-Подільський, 2014. – 258 с.
4. Мая 3. Высочайше утвержденное положение Комитета об устройстве евреев, опубликованное 24 июня. Об ограничении еврейских поселений в губерниях Полтавской и Черниговской // ПСЗРИ. – СПб., 1856. – Собрание 2. – Т. 30. – отд. 1. – № 29277. – С. 316–317.
5. Погребинська І. Законодавство Російської імперії щодо євреїв: [Електронний ресурс] / У складі двох імперій (кінець XVIII ст. – початок XX ст.) // Єврейська енциклопедія – Розділ II. Режим доступу: http://holocaust-ukraine.net/ru/razdel_ii.htm
6. Нариси з історії та культури євреїв України. Видання третє. Упорядн. Л. Фінберг та В. Любченко – К.: Дух і Літера, 2009. – 440 с., з іл.